

Azərbaycan Respublikası

Təhsil Nazirliyi

Mövzu

Bank risklərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi

İsmayıl Cabbarov

UNEC SABAH

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

May 2018

Təşəkkürnamə

Mən təşəkkür etmək istəyirəm

XÜLASƏ

Müasir maliyyə-kredit sisteminin əsasında dayanan əsas anlayışlardan biri də bank riskləridir. Bank risklərinin mövcud olması hər bir bankın fəaliyyətində mühim əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Bank riskinin yüksək səviyyədə olması bankların gələcək dövrlərdə fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərir. Bu baxımdan da hər bir kommersiya bankı öz fəaliyyətində bank risklərini analiz etməli, həmin risklərin indiki və gələcək dövrlərdəki nəticələrini analiz etməlidirlər.

Risklərin idarə olunması dedikdə, elə risk forması başa düşülür ki, həmin risk son nəticədə müəssisəyə, daha da konkretləşdirsək banka mənfəət gətirməyə imkan versin.

Hər bir bankın fəaliyyətinin əsasında bank fəaliyyəti zamanı yaranmış və yaxud da yarana biləcək risklərin müəyyən olunması və eləcə də həmin risklərin düzgün idarə olunmasının təmin olunmasıdır. Risklərin idarə edilməsi prosesi kifayət qədər nəzəri və mürəkkəb proses olmaqla yanaşı, eyni zamanda da müəssisənin dayanıqlı fəaliyyəti baxımından kifayət qədər aktual prosesdir. Bu baxımdan da hər bir bank öz fəaliyyətində mövcud risklərin müəyyən olunması, həmin risklərdən sığortalanmaq, bu risklərin maliyyə xarakterli təsirlərini aradan qaldırmaq, bir sözlə isə bankların fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin təmin edilməsi prosesi öz aktuallığını qoruyaraq saxlamaqdadır.

Banklar öz fəaliyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsində özlərinin stress-test modellərini yaratmalı və bu modelə uyğun olaraq bankın qarşılaşa biləcəyi hər hansı bir problemi, risk amillərini müəyyən etməlidir.

Açar sözlər: bank riskləri, risklərin idarə olunması, stress-testlər.

MÜNDƏRİCAT

XÜLASƏ.....	4
GİRİŞ	6
FƏSİL I. BANK RİSKLƏRİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.	9
1.1. Bank riskləri anlayışı və onların təsnifatı	9
1.2. Bank risklərinin idarə olunmasının mahiyyəti.	15
FƏSİL II. MÜASİR ŞƏRAİTDƏ BANK RİSKLƏRİ VƏ ONLARIN İDARƏ OLUNMASININ TƏHLİLİ.	24
2.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank risklərinin və onların idarə olunmasının təhlili.	24
2.2. Stress-testlər anlayışı və onların aparılma qaydası.	31
2.3. “Accessbank” Azərbaycanda bank risklərinin idarə olunması nümunəsi kimi.	35
FƏSİL III. BANK RİSKLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.....	44
3.1. Mərkəzi Bank bank risklərinin idarə olunması ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlərin təşkilatçısı kimi	44
3.2. Banklarda risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi	47
NƏTİCƏ.....	51
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	54

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir maliyyə-kredit sisteminin əsasında dayanan əsas anlayışlardan biri də bank riskləridir. Bank risklərinin mövcud olması hər bir bankın fəaliyyətində mühim əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Bank riskinin yüksək səviyyədə olması bankların gələcək dövrlərdə fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərir. Bu baxımdan da hər bir kommersiya bankı öz fəaliyyətində bank risklərini analiz etməli, həmin risklərin indiki və gələcək dövrlərdəki nəticələrini analiz etməlidirlər.

Risklərin idarə olunması dedikdə, elə risk forması başa düşülür ki, həmin risk son nəticədə müəssisəyə, daha da konkretləşdirsək banka mənfəət gətirməyə imkan versin.

Hər bir bankın fəaliyyətinin əsasında bank fəaliyyəti zamanı yaranmış və yaxud da yarana biləcək risklərin müəyyən olunması və eləcə də həmin risklərin düzgün idarə olunmasının təmin olunmasıdır. Risklərin idarə edilməsi prosesi kifayət qədər nəzəri və mürəkkəb proses olmaqla yanaşı, eyni zamanda da müəssisənin dayanıqlı fəaliyyəti baxımından kifayət qədər aktual prosesdir. Bu baxımdan da hər bir bank öz fəaliyyətində mövcud risklərin müəyyən olunması, həmin risklərdən sığortalanmaq, bu risklərin maliyyə xarakterli təsirlərini aradan qaldırmaq, bir sözlə isə bankların fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin təmin edilməsi prosesi öz aktuallığını qoruyaraq saxlamaqdadır.

Banklar öz fəaliyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsində özlərinin stress-test modellərini yaratmalı və bu modelə uyğun olaraq bankın qarşılaşa biləcəyi hər hansı bir problemi, risk amillərini müəyyən etməlidir.

Stress-testlər hazırlanarkən istifadə olunan bütün məlumatların mötəbərliyi və eləcə də aktuallığı qiymətləndirilməli və əhatəli şəkildə

təhlil olunmalıdır. Eyni zamanda da stress-testlər hazırlanarkən “ən yaxşı”, “ən pis” və “ehtimal olunan” bütün ssenarilər nəzərdən keçirilməli, hər bir ssenari üçün ayrılıqda götürülmüş şoklar müəyyən edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Mərkəzi Bank həmçinin dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir. Mərkəzi Bank kommersiya xarakteri daşımır, o, yalnız bankların normal fəaliyyətinin təminatçısı, eyni zamanda da bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində çıxış edir.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında deyə bilərik ki, dissertasiya işinin mövzusu kifayət qədər aktualdır və bu sahənin tədqiqi məsələyə kompleks yanaşmanın olmasını tələb edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda bank risklərinin idarə olunmasının qaydalarının və eləcə də bank risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi metodlarının tədqiq olunmasıdır. Bu vəzifənin icrası aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi hesabına həyata keçirilə bilər:

- Bank riskləri anlayışı və onların təsnifatı əhatəli təhlil olunur;
- Bank risklərinin idarə olunmasında əsas mahiyyəti genişmiqyaslı tədqiq olunur;
- Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank risklərinin və onların idarə edilməsinin əsas mexanizmləri genişmiqyaslı təhlil olunur;
- Bankların fəaliyyət mexanizminin həyata keçirilməsində stress-testlərin əhəmiyyəti və rolu əhatəli şəkildə tədqiq olunur;

- Mərkəzi Bankın bank risklərinin idarə olunmasında tənzimləyici alət kimi çıxış etməsi ətraflı tədqiq olunur;
- Banklarda risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi yolları əhatəli təhlil olunur.

Dissertasiya işinin metodu. Dissertasiya işinin yazılmasında analiz və sintez, eyni zamanda da induksiya və deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir. Belə ki, analiz metodu kimi mövzu tam şəkildə götürülmüş və daha sonra fəsillərə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Daha sonra isə sintez metodu vasitəsilə bu fəsillər iqtisadi sistemdə birləşdirilmişdir. İnduksiya metodu vasitəsilə dissertasiya işi haqqında iqtisadi faktlar toplanmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Sonra isə deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin toplanmış faktlar əsasında nəzəri nəticələr, ümumi prinsiplər, başqa sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün lazım olan zəruri tövsiyələr müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın obyektinə və predmetinə. Tədqiqat işinin predmetinin əsasında bank risklərinin idarə olunması və bankların fəaliyyətində risklərin təhlilinin əhəmiyyətinin tədqiqi dayanır. Tədqiqat işinin obyektində isə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kommərsiya banklarının fəaliyyətində bank risklərinin idarə olunması və Mərkəzi Bankın bank risklərinin idarə olunmasında tənzimləyici mexanizm kimi fəaliyyətinin tədqiqi dayanır.

İşin həcmi ilə strukturu. Dissertasiya işində giriş, 3 fəsil, 7 yarımfəsil, nəticə və təkliflər bölməsindən və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

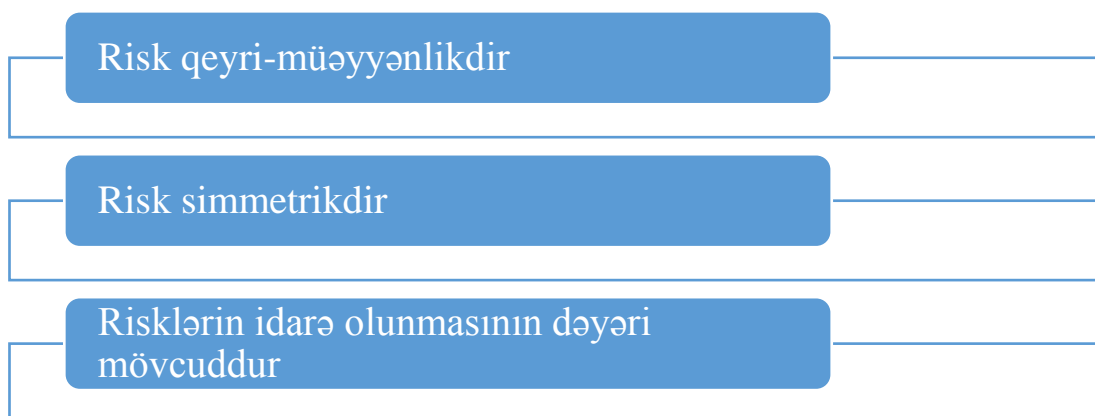
FƏSİL I. BANK RİSKLƏRİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI.

1.1. Bank riskləri anlayışı və onların təsnifatı

Müasir maliyyə-kredit sisteminin əsasında dayanan əsas anlayışlardan biri də bank riskləridir. Bank risklərinin mövcud olması hər bir bankın fəaliyyətində mühim əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Bank riskinin yüksək səviyyədə olması bankların gələcək dövrlərdə fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərir. Bu baxımdan da hər bir kommersiya bankı öz fəaliyyətində bank risklərini analiz etməli, həmin risklərin indiki və gələcək dövrlərdəki nəticələrini analiz etməlidirlər. Elə isə bank riski nədir?

Bank riski ilə əlaqədar müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Həmin yanaşmalardan bəzilərini diqqətinizə çatdırırıq və bunun üçün aşağıdakı sxemdən istifadə edirik:

Sxem 1.1. Bank risklərinə olan müxtəlif yanaşmalar.

Mənbə: Richard Apostolik. “Foundation of banking risk”, 2016 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sxem 1.1-dən də göründüyü kimi, bank riskləri ilə əlaqədar müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, əsas yanaşmalardan biri riskin qeyri-müəyyən xarakterə malik olması ilə əlaqədardır. Belə ki, risklər həqiqətən məlum xarakterli deyil. Bir çox hallarda bank risklərini müəyyən etmək olur. Bu isə heç də həmişə o demək deyildir ki, müəyyən edilmiş həmin risklər mütəmadi olaraq bütün dövrlərdə də eyni xarakter daşıyır. Çünki bazar münasibətləri şəraitində bank sektoru bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. İqtisadiyyatda məşhur olan “domino effekti” anlayışı burada öz sözünü deyir. Hər hansısa bir bankın öz fəaliyyətində uğursuzluğa düşür olması son nəticədə digər banklara da zəncirvari qaydada öz təsirini etmiş olacaqdır. Ona görə də risklərin müəyyən edilməsi həmişə böyük əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, eyni zamanda da qeyri-müəyyən xarakterə malikdir.

Bank risklərinə olan digər bir müddəa isə onunla əlaqədardır ki, bank riskləri simmetrikdir. Belə ki, bu risklərin iki tərəfi-müsbət və mənfi tərəfləri mövcuddur. Bank risklərinin idarə olunması sahəsində narahatlıqların və yaxud da çalşmazlıqların həmişə mövcud olması bank risklərinin simmetrikliliyinin mənfi tərəfi kimi öz mövcudluğunu ortaya çıxartmış olur.

Sxem 1.1-də qeyd edildiyi kimi, bank risklərinin idarə olunmasının xüsusi bir dəyəri, qiyməti vardır. Belə ki, hər bir kommersion bankının normal fəaliyyət göstərməsində risklərin idarə olunması xüsusilə önəm daşımaqla eyni zamanda da bankın fəaliyyətində dəyər yaradır. Başqa sözlə desək, risklərin düzgün planlaşdırılması və idarə olunması müəssisənin, xüsusən də bankın gələcək dövrlərdəki fəaliyyətində ona iqtisadi fayda-səmərə gətirə biləcək. bu baxımdan da bank risklərinin idarə edilməsi xüsusi dəyərə malik olan vasitələrdən biridir.

Bank risklərinin əsasında kredit siyasətinin düzgün təhlil olunması, eyni zamanda da devalvasiya siyasətlərinin mahiyyəti öz əksini tapır. Kredit latın sözü olan “gredetem-gredere” sözlərindən əmələ gəlib, etimad etmə və ya inanma mənasına gəlir. Kredit ilə mübadilənin aparılması iqtisadi inkişafın ən son mərhələsini təşkil edir. Belə ki, insanlar pul-kredit münasibətləri yaranmadığı dövrlərdə malı mal ilə əvəz etmişlər. Daha sonralar isə pul və kredit anlayışları formalaşmağa başlamışdır. Kredit qarşılığı gələcəkdə ödəniləcək və etimad üzərində qurulmuş bir tədiyyə forması olaraq yaranmağa, formalaşmağa başlanılmışdır. Kredit münasibətlərində yalnız kredit alanın ödəmə arzusu yetərli deyil, hətta kreditin məbləği qədər, hətta ondan daha yüksək dəyərdə qarşılığı və təminatı olmalıdır. Kredit etimada və ya həmçinin təminata söykənən bir əməliyyatdır. Kreditdə qənaət edilə bilən pulların bazara axmasına və ya malların ən faydalı şəkildə istifadəsinə yardımçı olur. Kredit əldə olan pul ilə gələcəkdə ələ keçə biləcək pulun mübadiləsidir.

Kredit münasibətlərinin iki tərəfi vardır: (Kaşimova. 2012:57)

- Kreditverən (kreditor)
- Kreditalan (debitor)

Kredit münasibətlərinin tərəfləri olan kreditverən ödəmə vədi alıb pul verməkdə olan, kreditalan isə ödəmə vədi verib pul almaqda olan şəxslərdir. Pul sonsuz sayda likvid olduğu üçün pul ilə istənilən qədər mal və həmçinin bununla yanaşı xidmət satın alınma bəliyinə görə, kredit, kreditverənlərin bu gün mal və xidmət satın almadan əl çəkərək gələcək zamanda mal və həmçinin xidmət satın almasını, kreditalanın isə gələcək zaman içərisində mal və xidmət satın alınmadan əl çəkərək bu gün mal və xidmət satın alınmasında mümkün edir.

Kredit münasibətləri baş verən zaman tərəflər müəyyən edilmiş prinsiplərə əməl etməlidirlər. Bu prinsiplərə aşağıdakılar aiddir: (Kaşimova. 2012:81)

- Qaytarılmaq
- Müddətlilik
- Ödənclik
- Təminat

Kreditin qaytarılmalı olması kredit münasibətlərinin tərəfləri olan kreditor və debitorada ciddi maddi məsuliyyət aşılır. Debitorun götürmüş olduğu kredit vəsaiti müəyyən müddət sonra kreditorun hesabına qaytarılmalıdır. Bu o deməkdir ki, kredit müəyyən olunmuş müddətlərdə qaytarılmalıdır. Bu prinsipə görə borc vəsaiti borcalanın, yəni debitorun dövrüyyəsində müəyyən müddət iştirak etdikdən sonra kreditə geri qaytarılmalıdır.

Müddətlilik prinsipi dedikdə, borcun əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətlərdə qaytarılması və alınmış borcdan səmərəli istifadə olunması prinsipi başa düşülür. Kreditin ödənilməsi müddətləri tərəflər arasındada bağlanmış müqavilə ilə qüvvəyə minir. Müddətlilik prinsipinə əməl etməyənlər borcalanlara iqtisadi sanksiyalar, yəni yüksək faiz dərəcələri tətbiq edilir və gələcək kredit münasibətində borcalanın intizamsızlığı nəzərə alınır.

Ödənclik prinsipi sırf kreditin xarakterindən irəli gələn prinsipdir. Ödənc kreditorun verdiyi kreditin müqabilində debitoradan aldığı faizdir. Kreditin ödəncli olması debitorada kreditdən səmərəli istifadə etmək məsuliyyətini aşılır. Belə ki, bu prinsipə əsasən debitor götürmüş olduğu kreditdən maksimum səmərəli istifadə etməyə çalışır ki, krediti müəyyən olunmuş müddətdə geri qaytarmaqla yanaşı, kredit faizini də ödəmiş olsun. Ödənclik prinsipinin iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, debitorun qazanmış olduğu gəlir kreditorla bölüşdürülür.

Kreditin təminatlı olması dedikdə, debitorun kreditor qarşısında etimadını yüksəldəcək vəsait başa düşülür. Bu vəsait əsasında borcverən borcalana kredit verir. Təminat isə yalnız borc tam qaytarılmadıqda və ya müəyyən edilmiş müddət bitdikdən sonra qaytarılmazsa, əvvəlcədən müəyyən edilmiş müqavilə əsasında debitorun kreditorun mülkiyyətinə keçmiş olur.

Müasir bazar konyukturası şəraitində kredit borc kapitalının. Yeni borca verilmiş pul kapitalının hərəkət formasıdır. O, kreditverən və borc götürənlər arasında münasibətləri əhatə edir və bu zaman azad pul kapitalının borc kapitalına çevrilməsini təmin edir.

Pulun mahiyyətinin onun funksiyalarında təzahür etdiyi kimi, kreditin də mahiyyəti onun funksiyaları ilə izah olunur. Mürəkkəb bazar konyukturası şəraitində kreditin aşağıdakı funksiyaları vardır:

- Bölüşdürücü
- Emissiya
- Nəzarət

Bölüşdürücü funksiya dedikdə, pul vəsaitlərinin qaytarılmaq şərtilə bölüşdürülməsi başa düşülür. Burada bölüşdürücü funksiya idarə, müəssisə və həmçinin təşkilatlara qaytarılma, ödənilmə şərti ilə pul vəsaitlərinin təqdim olunması prosesində reallaşır.

Emissiya funksiyası isə nağd pulların tədavülü və əvəz edilməsi nəticəsində kredit vəsaitlərinin yaradılmasıdır. Emissiya funksiyası kreditləşmə prosesində ödəmə vasitələrinin yaradılması, yeni dövriyyədə nağd pullarla yanaşı nağdsız formada pulların buraxılmasında özünü göstərir.

Kreditin nəzarət funksiyası adından görüldüyü kimi iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinə və rentabelliliyinə nəzarəti həyata keçirən ən əsas funksiyadır və kredit almış subyektin təsərrüfat fəaliyyətinə hərtərəfli nəzarətdə özünü göstərir.

Kredit yixarıdakı funksiyaları həyata keçirtmək üçün öz vəzifələrini düzgün icra etməlidir. Kreditin həmin vəzifələri aşağıdakılardır:

- Pul kapitalının toplanması və həmçinin səfərbər edilməsi;
- Pul kapitalının təkrar bölgüsü;
- Nağd pulların kredit pulları ilə də əvəzlənməsi;
- Kredit kapitalının təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi;
- Bazar iqtisadiyyatında iqtisadiyyatın tənzimlənməsi mexanizmi

Kreditin pul kapitalının toplanması və səfərbər edilməsi vəzifəsi dedikdə, pul kütləsinin ayrı-ayrı şəxslərin əlində cəmləşərək iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərə verilməsidir. Kreditin bu funksiyası tarixən ictimai istehsal çərçivələrini xeyli genişləndirməyə imkan verir.

Kreditin pul kapitalının təkrar bölgüsü vəzifəsi dedikdə isə, əhalinin sərbəst pullarının, müəssisənin mənfəətlərinin və dövlətin gəlirlərinin borc kapitalına çevrilməsi və kredit mexanizmi vasitəsilə ödənişlilik və qaytarılmaq şərti ilə istehsalın ən gəlirli sahələrinə və iqtisadiyyatın ən prioritet sahələrinə təkrar bölünməsi funksiyası başa düşülməlidir.

Nağd pulların kredit pullarla əvəzlənməsi vəzifəsinin mahiyyəti ondadır ki, kredit tədavüldə nağd pulların kredit pulları - veksellər, çeklər və banknotlarla əvəzlənməsi hesabına tədavül məsrəflərinin azalmasına səbəb olur.

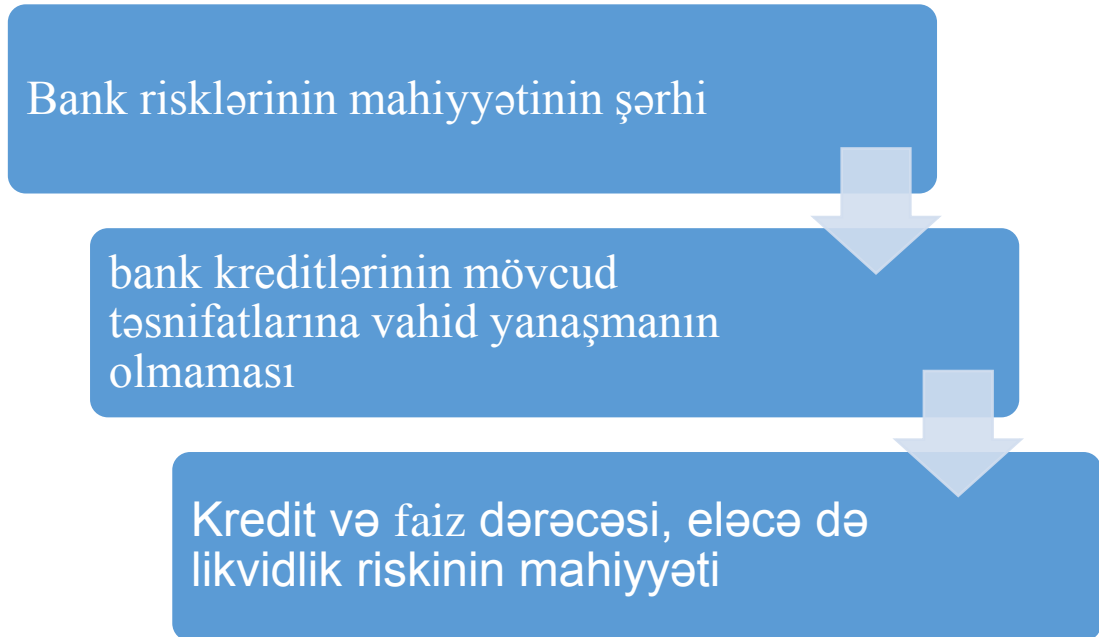
Kredit inkişafı prosesində banklar və məskunlaşma mərkəzləri vasitəsilə nağdsız dövriyyədə sürətlə artım müşahidə olunur, müxtəlif bank hesabları və qənaət növləri mövcuddur (kredit kartları, depozit sertifikatları və müxtəlif növ hesablar), pul dövriyyəsi prosesi sürətlənir.

Yuxarıda qeyd olunanlar kreditin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinin təhlilinə yönəlmişdir. Bu təhlilin nəticəsi olaraq bankların qarşısında durduğu ən əsas problemlərdən biri də məhz bank risklərinin düzgün təhlili və onların analiz olunmasıdır. Çünki müasir maliyyə sistemində devalvasiya kimi proseslərin baş verməsi kreditlərin gecikdirilməsinə şərait yaradan əsas amillərdən birinə çevrilir. Eyni zamanda da xarici valyuta ilə verilmiş kreditlərin ödənişinin təmin olunmasında çox ciddi problemlər yaranır. Belə bir hal ilə Respublikamız son devalvasiya siyasətinin nəticəsində qarşılaşmış, devalvasiyanın yüksək həcmi kreditlərin ödənilməsini çətinləşdirmiş, eyni zamanda da əhalinin borclanma əmsalını kifayət qədər artırmışdır. Məhz bu səbəbdən də bank risklərinin düzgün təhlil olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir.

1.2. Bank risklərinin idarə olunmasının mahiyyəti.

Bank kreditlərinin idarə edilməsinə sahəsində müxtəlif səpkili iqtisadi ədəbiyyatlar, monoqrafiyalar, konfrans məqalələrində və digər bu tipli yazılarda rast gəlinmişdir. Bu sahənin kifayət qədər araşdırılmasına baxmayaraq, hələ də bank kreditlərinin idarə olunması sahəsində müxtəlif problemlər qalmaqdadır. Həmin problemləri aşağıdakı sxem vasitəsilə verə bilərik:

Sxem 1.2. Bank risklərinin idarə olunması sahəsində mövcud problemlər.

Mənbə: Aydın Əliyev. "Bank riskləri və onun idarə edilməsi". Bakı-2011 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Sxem 1.2-dən də görüldüyü kimi, bankda olan risklərinin idarə olunması sahəsində müxtəlif problemlər hələ də müzakirəyə açıq olaraq qalmaqdadır. Belə ki, bank risklərinin mahiyyətinin düzgün müəyyən edilməməsi, bank risklərinin mövcud təsnifatlarına vahid yanaşmanın olmaması, faiz dərəcələri və eləcə də likvidlik dərəcələrini nəzərə alıb deyə bilərik ki, bu sahələrdə hələ də mübahisəyə səbəb olan müxtəlif tipli yanaşmalar mövcuddur. Hər şeydən öncə, xüsusi vurğulamalıyıq ki, bank kreditləri sahəsində risklərin idarə olunmasının mahiyyətiünün düzgün müəyyən olunmaması son nəticədə müxtəlif problemlərin yaranmasına səbəb olur. Digər tərəfdən də yaranmış əsas problemlərdən biri də banklarda risklərin mövcud olan təsnifatlarına vahid yanaşmanın mümkün olmamasıdır. Belə ki, iqtisadçı və nəzəriyyəçilər arasında bu baxımdan müxtəlif fikir ayrılıqlarına rast gəlinməkdədir. Bankda olan

risklərinin idarə olunması sahəsində ortaya çıxan ən böyük və mübahisəyə səbəb olacaq amil isə faiz dərəcələri ilə əlaqədardır. Belə ki, kredit fazinin əsas məqsədi mənfəətin əldə olunmasına yönəldilməsidir. lakin bir çox hallarda bu əks nəticə verir. Belə ki, kredit faiz dərəcələrinin kifayət qədər yüksək olması nəticəsində kredit istehlakçıları götürdükləri krediti ödəyə bilmir və bunun nəticəsində də borclanma prosesi daha da sürətlənmiş olur.

Odur ki, bank kreditlərinin idarə olunmasının mahiyyətini xüsusilə nəzərə almaq lazımdır.

Risklərin idarə olunması dedikdə, elə risk forması başa düşülür ki, həmin risk son nəticədə müəssisəyə, daha da konkretləşdirsək banka mənfəət gətirməyə imkan versin.

Kreditin təsnifləşdirilməsi müxtəlif əlamətlərə əsasən həyata keçirilir. Bu təsnifatlara borc alanın və borc verənin kateqoriyaları, kreditin verilmə qaydası, müddəti və kredit formalarını aid etmək olar. Kreditin aşağıdakı formaları vardır: (Kaşiyeva, 2012:109)

- Bank krediti
- Dövlət krediti
- İstehlak krediti
- Kommersiya krediti
- İpoteka krediti
- Beynəlxalq kredit

Bank krediti ən geniş yayılmış kredit forması olmaqla müvafiq əməliyyatları aparmaq üçün xüsusi icazəsi (lisenziyası) olan sadəcə ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar tərəfindən verə bilər. Bank kreditində borc götürən rolunda sadəcə hüquqi şəxslər çıxış edə bilər. Kreditin bu cür formasından gəlir. Orta faiz normaları və tərəflər arasında bağlanmış kredit müqaviləsində göstərilmiş faizlər şəklində əldə olunur.

Dövlət krediti isə borcverən qismində dövlətin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, kredit alan qismində isə əhali və özəl müəssisə idarə və təşkilatların çıxış etdiyi kredit münasibətlərinin məcmusudur. Vəsait mənbəyi qismində dövlətin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının maliyyə-kredit qurumları tərəfindən istiqrazlar şəklində buraxılmış qiymətli kağızları çıxış edir.

İstehlak kreditini ixtisaslaşmış banklarla yanaşı, əmtənin satışı ilə məşğul olan hüquqi şəxslər də verə bilər. Bu kredit forması bahalı müalicələr aparılarkən, təhsil haqqı ödənilərkən, bir sözlə zəruri istehlak tələbatının ödənilməsi məqsədilə bank ssudası kimi pul şəklində və ödəniş müddəti uzadılmaqla isə əmtəə şəklində fiziki şəxslərə verilir.

Kommersiya kreditininin verilməsində əsas məqsəd məhsul satışı prosesini sürətləndirmək və əlavə gəlir, mənfəət əldə etməkdir. Kommersiya kreditinin icra vasitəsi vekseldir. Veksel borc alanın borc verən qarşısında öhdəliyini əks etdirməklə 2 növə bölünür:

- Borc alan tərəfindən müəyyən edilmiş məbləğin borc verənə ödəmək barədə öhdəliyi əks etdirən sadə veksəl
- Borc alan tərəfindən müəyyən məbləğin 3-cü şəxsə ödəmək barədə borc verənə yazılı əmrini əks etdirən köçürmə vekseli (tratta)

İpoteka krediti banklar, bank olmayan qeyri-kredit təşkilatları və ya ixtisaslaşmış maliyyə-kredit təşkilatları tərəfindən daşınmaz əmlakın girov qoyulması şərtilə mənzil alınması və ya tikilməsi və torpaq alınması üçün uzunmüddətli borc şəklində verilir.

İpoteka kreditləşməsi kənd təsərrüfatında torpağın girov qoyulması şərtilə əsas fondların yeniləşdirilməsi üçün geniş istifadə olunur ki, bu da kapitalın bu istehsal sahəsində toplanmasına rəvac verir.

İpoteka kreditləşməsinin səviyyəsi ABŞ, İngiltərə və Kanadada xüsusilə yüksəkdir, bu kredit növü üzrə faiz iqtisadi konyunkturadan

asılı olaraq 10%-dən 30%-ə qədər və daha yüksək olur. İnkişaf etmiş ölkələrdə istehlak və ipoteka kreditlərinin geniş yayılması bir sıra səbəblərlə şərtlənir:

- Birincisi, bu cür kreditlər gələcəkdə kifayət qədər maddi vəsait qazanmağa imkan verir və bu, yaşlılarla birlikdə yaşamaq istəməyən gənc ailələr üçün xüsusilə cəlbedicidir;

- ikincisi, işləyən hər bir kəsə layiq olduğu yaşayış səviyyəsini təmin etməyə imkan verir;

- üçüncüsü, kapitalist əmtəə istehsalının qarşısında dayanan əsas məsələlərdən biri isə - əmtəə istehsalçılarının hazır məhsulu satması məsələsini həll etməyə kömək edir. (www.banco.az)

Kreditin verilməsi yalnız o halda mümkün ola bilər ki, borc alan obyektin istehlak xüsusiyyətlərində istifadə olunsun, və həmçinin o çıxdığı nöqtəyə geri qayıda bilsin. Bu baxımdan borc verilən dəyərin hərəkətini belə xarakterizə etmək olar:

$$K_y - K_{ba} - K_i - \dots - R_s \dots - D_q \dots - K_q$$

Mənbə: www.banco.az

Burada, K_y - kreditin yerləşdirilməsi;

K_{ba} -kreditin borcalan tərəfindən alınması;

K_i -kreditin istifadəsi;

R_s -resursların sərbəstləşdirilməsi;

D_q -müvəqqəti borc alınan dəyərin qaytarılması;

K_q -kredit formasında yerləşdirilən vəsaitlərində kreditor tərəfindən geri alınması

Yığım və investisiyaların ayrı-ayrı şəxslərin əlində cəmləndiyi cəmiyyətdə yığımın investisiyaya çevrilməsi kredit sisteminin yaranmasını zəruri edir. Kredit sistemi şirkət və ayrı-ayrı şəxslərdən maliyyə vəsaitini yığır və daha sonra isə həmin vəsaiti dövlət, müəssisə, idarə və təşkilatlar arasında, eləcə də fərdlər arasında təkrar bölgüsünü

həyata keçirir. Kredit sisteminin ən vacib olan çalışma mexanizmi borcalma və həmdə borcvermə əməliyyatlarını asanlaşdırmaq və bununla yanaşı nizamlı bir şəkildə işləməsini təmin etməkdir.

Kredit sisteminin strukturuna çox təsir edən başlıca amillər:

(Kaşiyeva, 2012:184)

- Qurumların sayı və ölçüləri;
- Təklif edilən xidmətlərin xüsusiyyəti;
- Sektora giriş və çıxış şərtləri (mobilitə);
- İstehsal, marketinq və istehlak proseslərinin xüsusiyyətləri;
- Texnoloji dəyişikliklər;
- Qanun dəyişiklikləri;
- Müştəri seçimləri;
- Faiz nisbətləri;
- Qloballaşma və qiymətli kağızların geniş istifadəsi.

Bank sistemi ikipilləli təşkil olunur. Belə ki, ölkənin kredit sisteminin mərkəzində duran Mərkəzi Bank “Banklar Bankı” kimi çıxış edir və ona iqtisadi baxımdan bir sıra vəzifə və funksiyalar verilmişdir. Hər şeydən əvvəl Mərkəzi Bank son kredit instansiyasıdır və qanunvericiliklə ona verilmiş hüquqdan istifadə edərək bank sistemini tənzimləyir, onların iqtisadiyyata təqdim etdiyi kreditləri və depozit qəbulunu dolayı yolla müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında isə pul nişanlarının tədavülə buraxılması və həmçinin tədavüldən çıxarılması hüququ yalnız Mərkəzi Banka mənsubdur. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir. (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995)

Hal-hazırda kredit sistemi anlayışına iki cəhət daxildir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ✓ Funksional cəhət;
- ✓ İnstitusional cəhət;

Funksional cəhət dedikdə, kredit sisteminin kredit münasibətlərinin, kreditləşmə formaları və bununla yanaşı metodlarının məcmusu olduğu anlaşılır.

İnstitusional cəhət dedikdə isə, kredit sistemi olaraq borc kapitalları bazarında sərbəst pul vəsaitlərini özündə cəmləyən və onları borc verən maliyyə-kredit təşkilatlarının məcmusu başa düşülür.

Bankların fəaliyyət sferasında kredit riskləri çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Kredit riski dedikdə, borc alanın defolt və ya iflasa uğraması səbəbindən krediti qaytara bilməməsi və ya qaytarmaması proseduru başa düşülür. (Apostolik, 2016:211). Borcalanın müəyyən səbəblərdən (defolt olma və ya iflasa uğrama) krediti qaytarmaması, daha doğrusu riskli kreditlərin verilməsi maliyyə qurumlarının kredit itkisi ilə üzləşməsi ilə nəticələnir. Ədəbiyyatda bu itkilər iki yerə bölünür: (Bölgün, 2009:187)

- ✓ Gözlənilən itkilər;
- ✓ Gözlənilməyən itkilər.

Gözlənilən itkilər iqtisadi, maliyyə vəziyyəti yüksək olmayan, lakin ödəmə qabiliyyəti olan müəssisə, idarə və təşkilatlara kreditin verilməsi və onların defolt olma səbəbindən götürdükləri kreditləri geri qaytara bilməməsi nəticəsində kredit verənə vurmuş olduqları itkilərdir. Bu tip itkilər öncədən proqnozlaşdırıldığı üçün kredit verən təşkilatlarda bu tip itkilərə qarşı “immunitet” formalaşmış olur. Yəni, dəyəcək ziyanın alternativ qazanc yeri mütləq şəkildə doldurulur.

Bankların və ya bank olmayan kredit təşkilatlarının qarşısında duran ən təhlükəli itkilər məhz gözlənilməyən itkilərdir. Bu tip itkilər iqtisadi və maliyyə nöqtəyi-nəzərindən kifayət qədər inkişaf etmiş müəssisə, idarə və təşkilatlara verilmiş kredit nəticəsində baş vermiş itki

formasındır. Burada da götürülmüş kreditin qaytarıla bilməmə səbəbi eynidir: defolt olma və ya iflasa uğrama. Belə itkilər qabaqcadan proqnozlaşdırılmadığı üçün daha ağır nəticələrə səbəb olur. Anidən itirilmiş maliyyə resursunun yerinin doldurulması kredit verən təşkilat üçün çətinlik törədir.

Ümumiyyətlə kredit riski dedikdə, verilmiş kreditin debitor tərəfindən müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlərlə geri qaytarmaması nəzərdə tutulur. Deməli, banka kredit almaq üçün müraciət etmiş müştərinin həmin krediti müqavilədə nəzərdə tutulmuş şəkildə geri qaytarmaması və ya qaytarması bank üçün çox dərin və həyati əhəmiyyətə malikdir. (Apostolik, 2009:290)

Kredit riskini tədqiq edən maliyyəçilər müxtəlif nəzəriyyələr yaratmışlar. Bunların içində E. Altmanın “Z-yanaşma”sı xüsusilə diqqət çəkir. Altman seçmə əsasında götürdüyü müəssisələrin müxtəlif maliyyə göstəriciləri əsasında maliyyə əmsallarını müəyyənləşdirmiş və bu əmsalları yaratdığı Z-score modelində istifadə etmişdir. Belə ki, Altman 1968-ci ildə müşahidə apardığı 66 şirkətin əsas maliyyə göstəriciləri əsasında Z-score metodologiyasını hazırlamışdır. Sonrakı illərdə Altman bu nəzəriyyəsini daha da təkmilləşdirmiş və 1962-1975-ci illəri əhatə edən dövr ərzində 111 şirkət tədqiqat obyektini kimi götürülmüşdür. Bu müəssisələrdən 53-ü iflas olmuş müəssisələrdir. İflas olmuş müəssisələrin 29-u istehsal, 24-u isə pərakəndə ticarət müəssisələridir. İflas olmamış müəssisələrin 32-i istehsal, 24-u isə pərakəndə ticarət müəssisələridir. (Altman, 1977:345)

Altmanın Z-score yanaşması aşağıdakı kimidir: (Hayes, 2010:402)

$$Z = 1.2 X_1 + 1.4 X_2 + 3.3 X_3 + 0.6 X_4 + 0.999 X_5$$

Burada; Z- Z-score defolt modeli;

X_1 -Dövriyyə kapitalı / Cəmi Aktivlər

X_2 -Divident ödənişindən sonrakı gəlir / Cəmi aktivlər

X_3 -Vergi və faiz xərclərindən əvvəl gəlir / Cəmi aktivlər

X_4 -Aktivlərin bazar dəyəri / Cəmi öhdəliklər

X_5 -Satışlar / Cəmi aktivlər

Fərqləndirmə zonaları:

$Z > 2.99$ - “etibarlı” zona

$1.81 < Z < 2.99$ - “yaşıl” zona

$Z < 1.81$ - “defolt” zona.

Altmanın “Z-score” yanaşmasının tətbiqi banklara kredit risklərini vaxtında və düzgün qiymətləndirməyə imkan verir. Yanaşma həmçinin bank sektorunun əsas tənzimləyicisi olan mərkəzi banklar üçün də faydalıdır. Belə ki, bu yanaşmaların tətbiqi əsasında real sektorun sahələri üzrə alınan nəticələr maliyyə sabitliyinin idarə olunması siyasətində istifadə oluna bilər.

FƏSİL II. MÜASİR ŞƏRAİTDƏ BANK RİSKLƏRİ VƏ ONLARIN İDARƏ OLUNMASININ TƏHLİLİ.

2.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank risklərinin və onların idarə olunmasının təhlili.

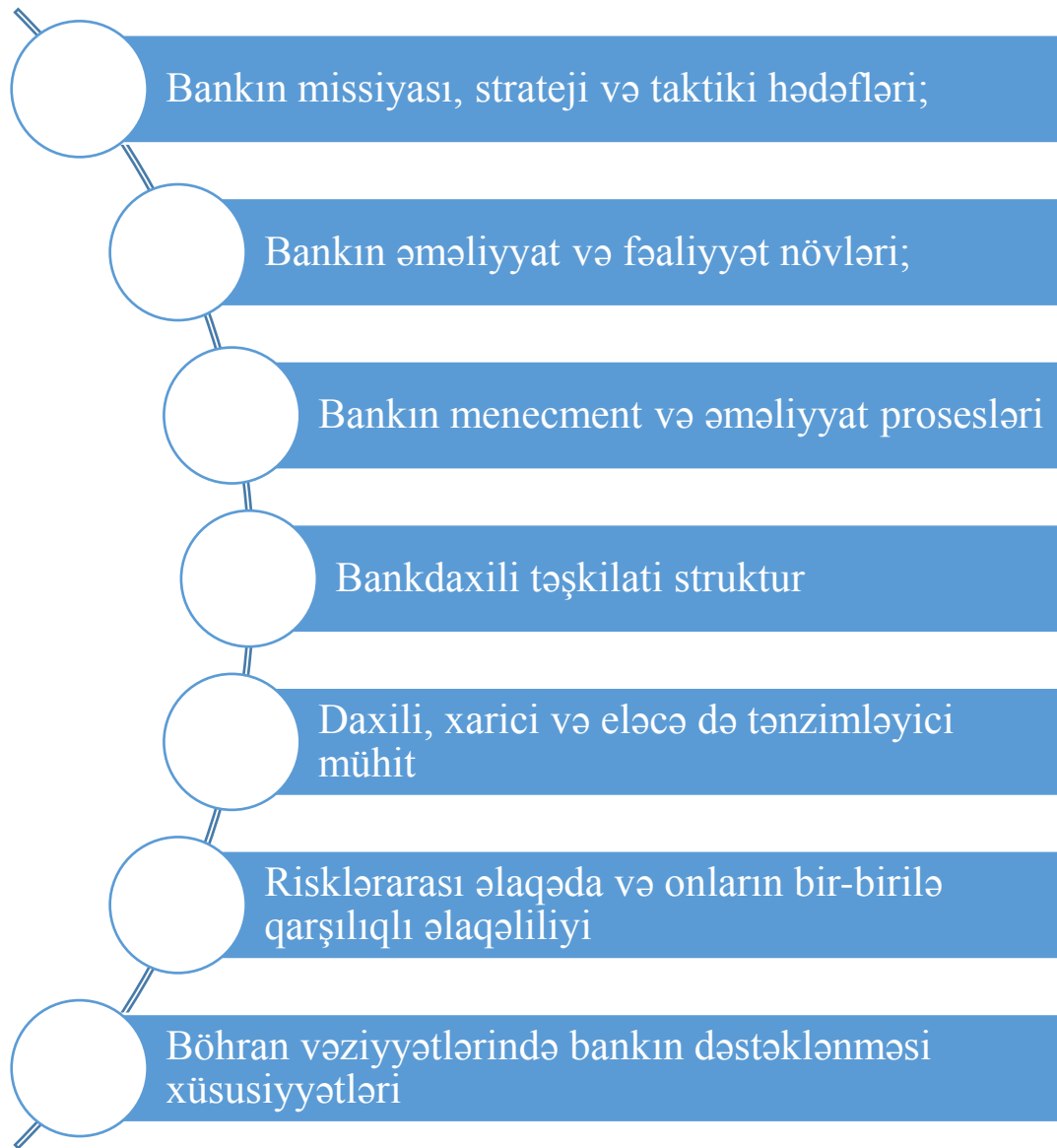
Risklərin idarə olunması hər bir bankın qarşısında dayanan əsas məsələlərdən biridir. Banklarda risklərin idarə olunması müxtəlif proseslərin vəhdətindən ibarətdir. belə ki, həmin proseslərə aşağıdakıları aid etmək olar: (Chatterjee 2017:109)

- Risklərin müəyyənləşdirilməsi;
- Risklərin qiymətləndirilməsi;
- Risklərin ölçülməsi;
- Risklərin tənzimlənməsi.

Yuxarıda dediklərimiz əsasında bu cür nəticəyə gəlib deyə bilərik ki, risklərin idarə olunması proseduru dörd əsas həlqəni əhatə edən prosesdir. belə ki, risklərin idarə olunması prosesi risklərin müəyyənləşdirilməsi ilə başlayır, daha sonra müəyyənləşdirilmiş risklərin qiymətləndirilməsi prosesi həyata keçirilir. Mövcud risk dərəcələrinin qiymətləndirilməsinin nəticəsindən asılı olaraq risklərin ölçülməsi də həyata keçirilir. Bank risklərinin ölçülməsinin nəticəsi olaraq isə həmin risklərin tənzimlənməsi, eyni zamanda da hansı alətlər vasitəsilə tənzimlənməsi prosesi xüsusilə fərqləndirilir.

Risklərin idarə edilməsi sistemi həyata keçirilərkən müxtəlif amillər nəzərə alınmalıdır. Həmin amillər qrupu aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir.

Sxem 2.1. Bank risklərinin idarə edilməsi sistemi qurularkən nəzərə alınan amillər.

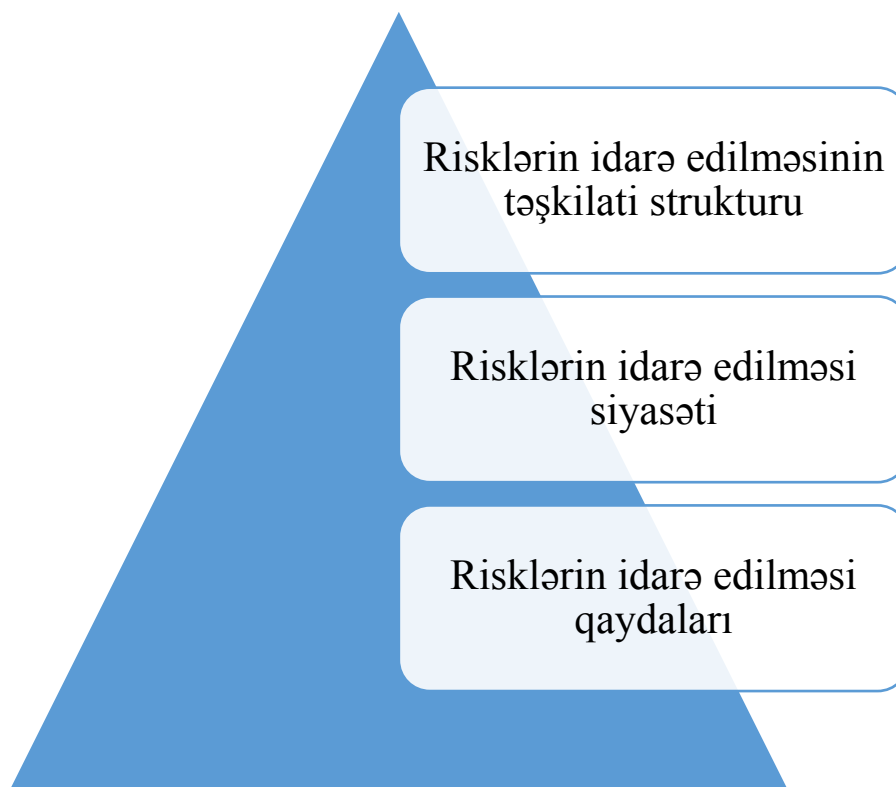

Mənbə: Rupak Chatterjee. “Practical Methods of Financial Engineering and Risk management”. 2017 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Sxem 2.1-dən də göründüyü kimi, bank risklərinin idarə olunması kifayət qədər mürəkkəb bir sistemdir. Bu sistem qurularkən isə, müxtəlif amillər xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Belə ki, yuxarıdakı sxemdə göstərilən amillərin hər biri bank risklərinin idarə olunması mexanizminin qurulmasına yönəlmişdir.

Bankların idarə edilməsi prosesi bir sistem olaraq üç əsas həlqədən-elemətdən təşkil olunmuşdur. Həmin elementlər qrupu aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir.

Sxem 2.2. Risklərin idarə edilməsinin əsas elementləri

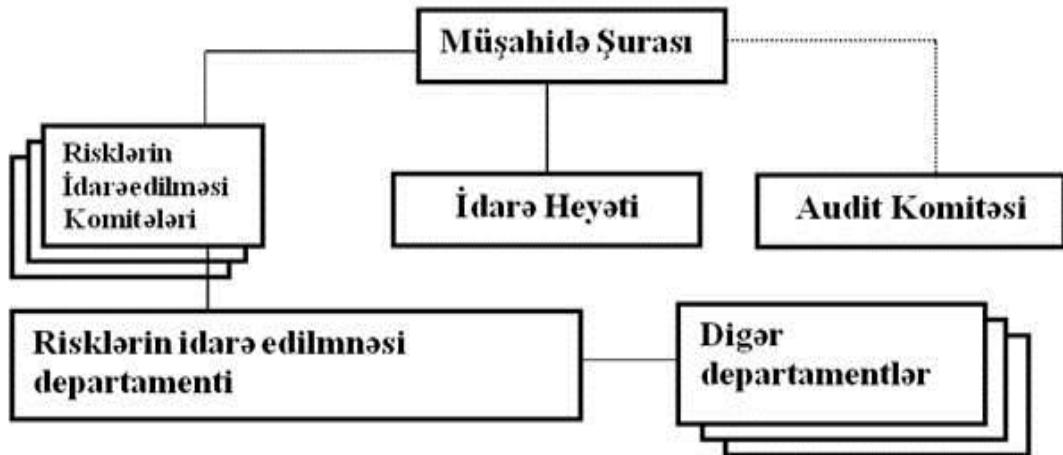

Mənbə: Jimmy Skoglund, Wei Chen. “Financial Risk Management: Application in Market, Credit, Asset and Liability Management and Firmwide Risk”. 2017 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sxem 2.2-dən də görüldüyü kimi risklərin idarə olunmasının üç əsas elementi vardır ki, bu elementlərin də əsasında risklərin idarə edilməsinin mövcud qaydaları, həmin risklərin idarə olunmasının əsas siyasəti və eləcə həmçinin də risklərin idarə edilməsi üzrə təşkilati struktur quruluşunun müəyyən edilməsi məhz bu prosesin əsasında dayanan əsas amillərdən biridir.

Banklarda risklərin idarə edilməsi sisteminin əsas struktur quruluşu aşağıdakı şəkil vasitəsilə əhatəli təhlil olunmuşdur.

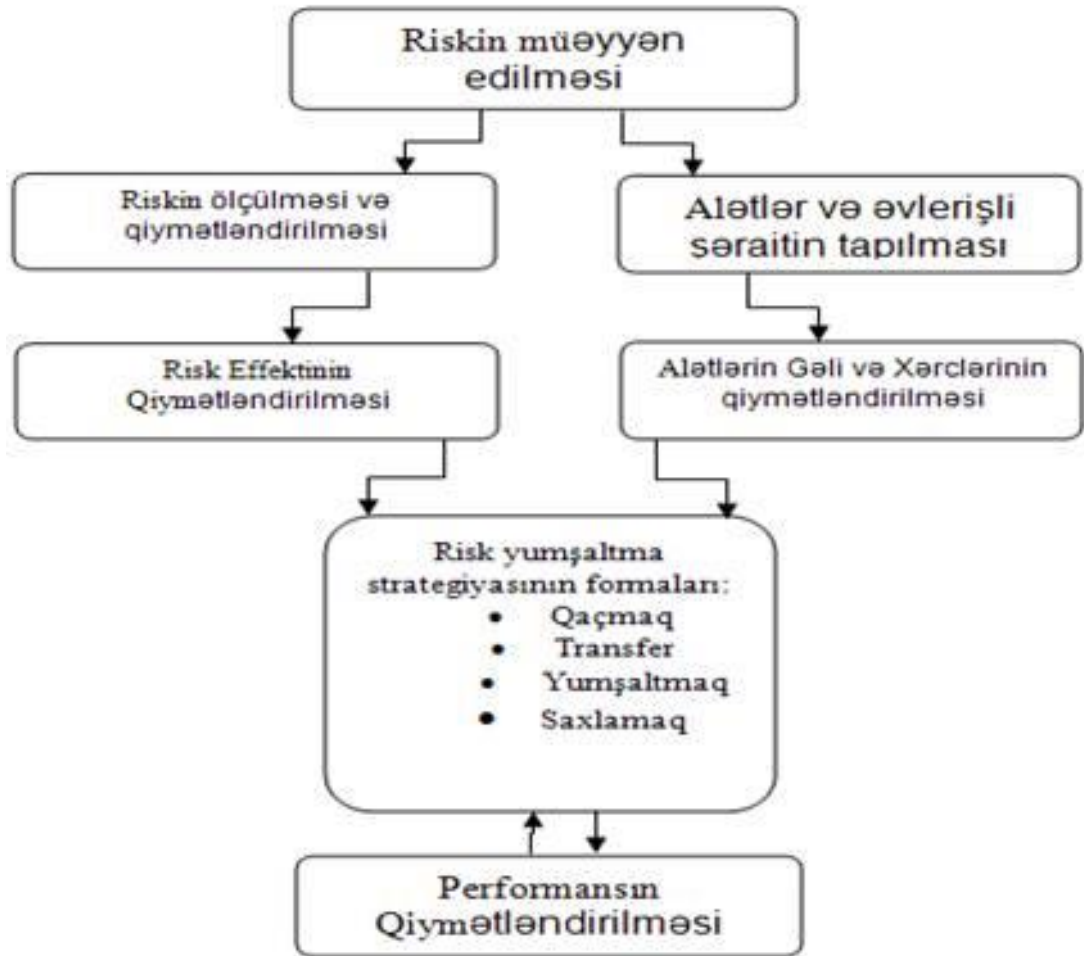
Şəkil 2.1. Banklarda risklərin idarə edilməsinin strukturu.

Şəkil 2.1-dən də görüldüyü kimi banklarda risklərin idarə olunmasının struktur quruluşunun əsasında Müşahidə Şurası dayanır. Risklərin idarə olunmasını Müşahidə Şurasının Nəzarəti üç əsas struktur quruluşu icra edir. Həmin struktur quruluşa isə Risklərin İdarəedilməsi Komitələrini, İdarə heyətini və Audit Komitəsini misal göstərmək olar. Risklərin İdarəedilməsi komitələri də özü-özlüyündən Risklərin idarə edilməsi departamentindən ibarətdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi riskin idarə edilməsi prosesi bir neçə mərhələni əhatə edir. Həmin mərhələlərdən ilki riskin müəyyən olunmasıdır. Riskin müəyyən olunması mərhələsi aşağıdakı şəkil vasitəsilə əhatəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Şəkil 2.2. Riskin müəyyən edilməsi

Mənbə: Aydın Əliyev. “Bank riskləri və onun idarə edilməsi”. Bakı-2011 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bank risklərinin idarə edilməsi sahəsində diqqət yetirilməli olan əsas anlayışlardan biri də pul-kredit siyasəti ilə əlaqədardır. Pul-kredit siyasəti dedikdə, pul təklifinin həcmində elə dəyişikliklər nəzərdə tutulur ki, bu dəyişikliklər istehsalın həcmi, məşğulluğu və qiymətlərin səviyyəsini sabit saxlayır. Pul-kredit siyasəti inflyasiyanın aşağı həddə olduğu dövrlərdə artan xərclərin qarşısının alınması məqsədilə istehsala əlavə pul kütləsinin cəlb olunması kimi xarakterizə olunur. Ona görə inflyasiyanın az olduğu dövrdə tətbiq olunur ki, inflyasiya zamanı

tədavülə tələb olunandan daha artıq pul kütləsinin cəlb olunması inflyasiyanın daha da sürətlənməsinə şərait yaradacaqdır.

Pul-kredit siyasətinin əsas hədəfi iqtisadiyyatda işsizliyin aradan qaldırılmasını təmin etməklə tam məşğulluq yaratmağa nail olmaq və inflyasiyanı minimum həddə çatdırmaqdır.

Pul-kredit siyasətində dövlətin əsas məqsədi iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətindən asılı olaraq deyə bilərik ki ya kreditin stimullaşdırılmasına, ya da kreditin verilməsinin məhdudlaşdırılmasına xidmət edəcək tədbirlər planının hazırlanmasını təmin etməkdir. İqtisadi böhran dövründə Mərkəzi Bank veriləcək kreditlərin həcmi artırılmalı və faiz dərəcələrini azaltmaqla bazar konyukturasının canlandırmağa çalışır. İqtisadi yüksəliş və canlanma dövrlərində isə bunun əksinə olaraq Mərkəzi bank qiymətlərin artması və iqtisadi disproporsiyaların yaranması səbəbindən kredit verilməsində məhdudiyət yaratmaqla ciddi addımlar atır.

Pul-kredit siyasətinin aşağıdakı növləri var:

- Daraldıcı siyasət
- Genişləndirici siyasət
- Yumşaq pul siyasəti
- Neytral pul siyasəti
- Sərt pul siyasəti

Daraldıcı siyasət dedikdə, Mərkəzi Bankın pul təklifini azaltması və az artırması, həmçinin də faiz dərəcələrinin artırılması başa düşülür. Bu, adətən iqtisadiyyatda inflyasiyanın hökm sürdüyü dövrə aiddir. Tələbatdan artıq pulun tədavülə buraxılması inflyasiyanın sürətlənməsi ilə nəticələnər.

Genişləndirici siyasət isə, iqtisadiyyatda makroiqtisadi stabillik dövrlərində Mərkəzi Bankın pul təklifini kəskin artırması və ya faiz dərəcələrini artırmasıdır.

Yumşaq pul siyasəti dedikdə, Mərkəzi Bankın faiz dərəcələrini azaltması və iqtisadi artıma təkan verməsi başa düşülür.

Neytral pul siyasətində isə adından göründüyü kimi Mərkəzi Bank neytral mövqe tutur. Faiz dərəcəsində heç bir dəyişiklik etmir (nə artırır, nə də azaltır). Nəticə olaraq nə iqtisadi artım təşviq edilir, nə də ki inflyasiya nəzərə alınır.

Sərt pul siyasətində isə Mərkəzi Bank sərt addımlar ataraq faiz dərəcələrini kəskin şəkildə artırır. Bu, adətən inflyasiyanın yüksək olduğu dövrdə tətbiq edilir. Belə ki, faiz dərəcələrinin kəskin artırılması istehsalçıların kredit götürmələrini məhdudlaşdırır. Nəticədə tədavülə artıq pul daxil olmur və inflyasiya azalmış olur.

Pul-kredit siyasətinin metodları iki qrupa bölünür:

- Ümumi
- Selektiv

Pul-kredit siyasətinin ümumi metodu dedikdə, borc kapitalları bazarına bütövlükdə təsir göstərən metod başa düşülür. Selektiv metod isə kreditin konkret formalarını və ayrı-ayrı sahələrini, iri firmaların və s. kreditləşməsinə tənzimləyən metoddur.

Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətinin ümumi metodunu sərəncamında olan alətlər vasitəsilə həyata keçirir. Bu alətlərə aiddir:

- Rəsmi ehtiyat tələblərinin tənzimlənməsi
- Açıq bazarda əməliyyatlar
- Faizin uçot dərəcəsi ilə manipulyasiya edilməsi (diskont siyasət)

Kommersiya banklarının normasının təyin edilməsi, bir tərəfdən, bank vəsaitlərinin likvidliyini yəni ilk tələbdən geri qaytarıla bilməsi imkanını yaxşılaşdırır. Digər tərəfdən, bu normalar investisiyaların birbaşa məhdudlaşdırıcı rolunda çıxış edirlər. Zəruri ehtiyatlar

normasının dəyişdirilməsi bank ehtiyatlarının kəmiyyətinə birbaşa təsir edir.

Uçot (diskont) siyasəti kredit tənzimlənməsinin ən yaxşı metodlarından biridir. Bu metodun yaranması Mərkəzi Bankın kommersion banklarının kreditoruna çevrilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Kommersion bankları xüsusi borc öhdəlikləri əsasında Mərkəzi Bankdan kredit alırlar. Kreditlər üzrə faiz dərəcəsini artıraraq Mərkəzi Bank digər kredit idarələrinin aldıkları borcların miqdarını azaltmağa sövq edir. Bu işə bank ehtiyatlarının artırılmasını çətinləşdirir, faiz normasının çoxalmasına və son nəticədə, kredit əməliyyatlarının azaldılmasına gətirib çıxarır.

2.2. Stress-testlər anlayışı və onların aparılma qaydası.

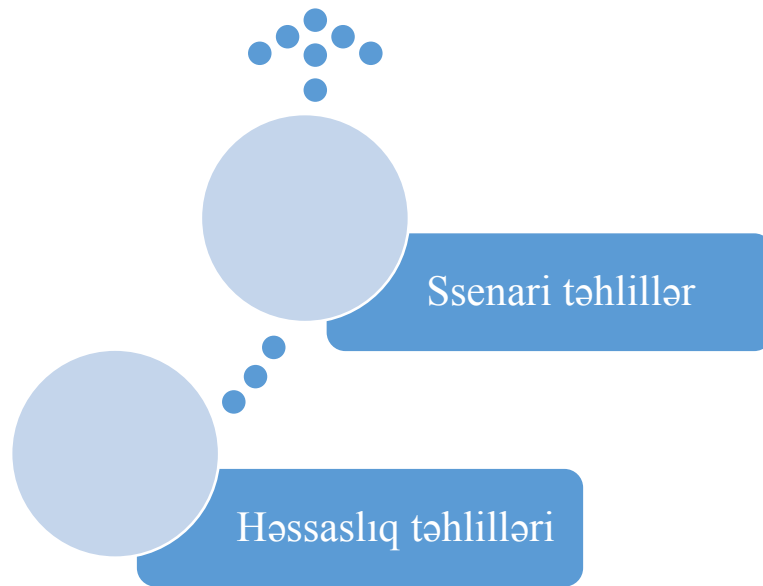
Maliyyə bazarlarında mütəmadi olaraq qalxa və enmələr baş verə bilir ki. banklar həmin proseslərdən sığortalanmaq, başqa sözlə desək qorunmaq məqsədilə stress-testlərdən istifadə edirlər. Stress-testlərin nəticələri müntəzəm olaraq analiz olunur və onların nəticələri əsasında bankların böhran dövründə fəaliyyətinin əsas xarakterik cəhətlərini müəyyən etmək mümkün olur. Aşağıdakı stress testlərə nəzər salaq.

Aktiv və öhdəliklərin dəyişimi üzrə stress test 31/12/2011		2011-2012					
USD/AZN	0.7979						
EUR/AZN	1.056						
AKTİVLƏR	Bakiye	Nağd Axın	0-30	31-90	91-180	181-365	365-dən artıq
Nağd Pul	4,846,855						
AZN		4,375,340	4,375,340				
USD		1,464,197	1,464,197				
EUR		182,498	182,498				
Digər Valyutalar AZN cinsindən		19,059	19,059				
Müxbir Hesab -							
AZN		17,996,598	17,996,598				
USD		10,075,575	5,604,080	4,471,495			
EUR		103,167	50,178	52,988			
Digər Valyutalar AZN cinsindən		68,772	68,772				
Qiymətli Kağızlar							
AZN		5,967,579	5,967,579				
Maliyyə Sektorünə Kredit və Depozitlər							
AZN		7,000,000				7,000,000	
USD		13,120,000			1,120,000	12,000,000	
EUR		399,000				399,000	
Kreditlər							
Fiziki şəxslər							
AZN		47,863,802	3,234,827	10,759,223	12,092,951	16,727,859	5,048,942
USD		16,416,758	1,244,702	2,751,052	4,145,174	7,085,529	1,190,302
EUR		11,137	928	1,856	2,784	5,568	
Hüquqi şəxslər							
AZN		23,544,503	5,553,031	1,536,355	2,296,265	2,244,291	11,914,561
USD		5,950,155	16,942	34,657	35,556	4,600,000	1,263,000
EUR		181,121	129,707	15,727	21,138	14,549	0
İnvestisiyalar							

Şəkil 2.3. Aktivlərin və öhdəliklərin dəyişimi üzrə stress test

Stress testlər dedikdə, bank sektorunda baş verə biləcək gözlənilməz təsirlərə qarşı bankın immunitetinin artırılması prosesi başa düşülür. dünya praktikasında stress testin iki əsas növündən istifadə olunur. Həmin növlər aşağıdakı sxem vasitəsilə təhlil oluna bilər.

Sxem 2.2. Stress-testlərin növləri

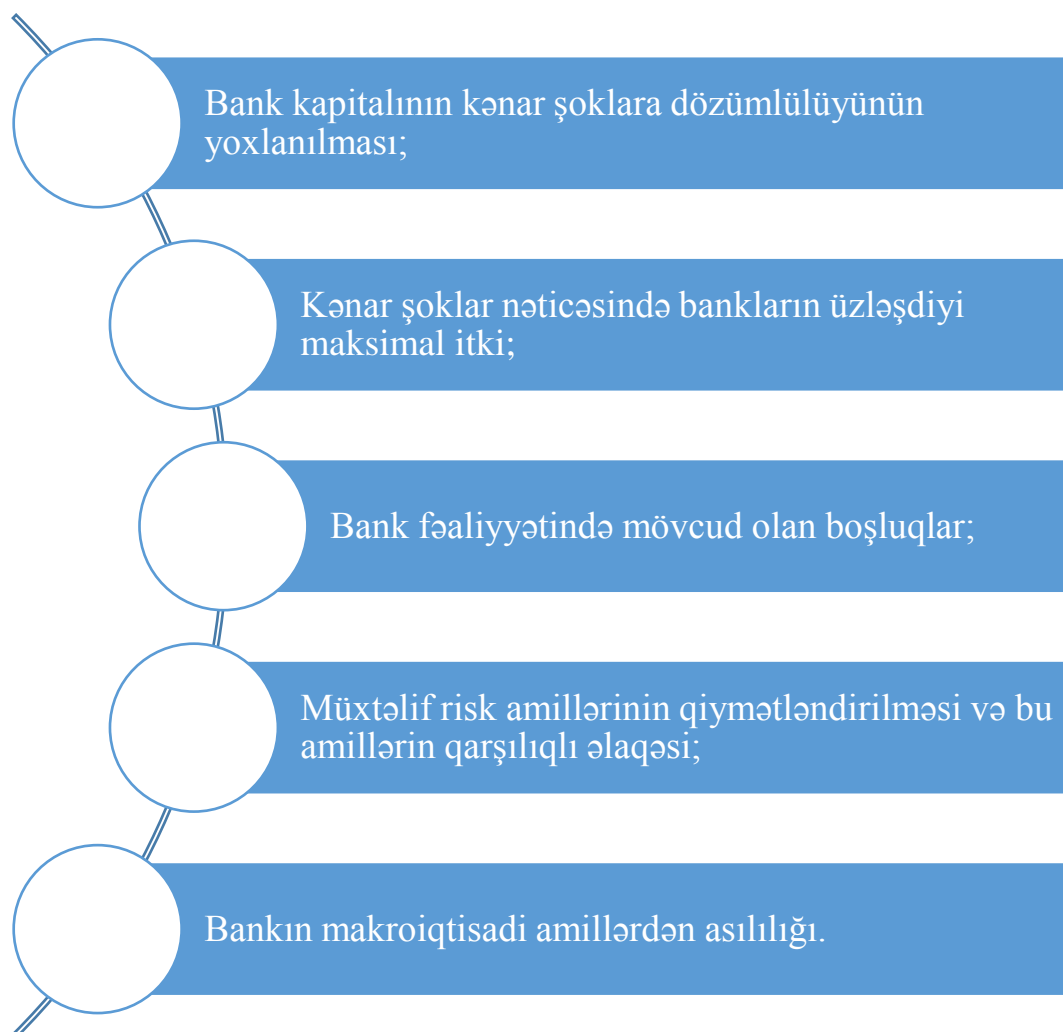

Mənbə: Michel Crouhy. “The Essentials of Risk management”. 2008 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Sxem 2.2-dən də görüldüyü kimi stress-testlərin iki əsas növü vardır. Həmin növlər isə həssaslıq təhlilləri və ssenari təhlilləri kimi növlərə ayrılır. Ssenari təhlilləri dedikdə bankların maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi prosesində eyni zamanda bir neçə risk amillərinin dəyişməsi prosesi başa düşülür. həssaslıq təhlilləri dedikdə isə bankın maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsində yalnız bir risk amilinin dəyişməsi prosesi başa düşülür.

Stress-testlərin aparılması müxtəlif nəticələrin əldə olunması ilə yekunlaşır. Həmin nəticələr aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir.

Sxem 2.3. Stress-testlərin nəticələri

Mənbə: Michel Crouhy. “The Essentials of Risk management”. 2008 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sxem 2.3-dən də aydın olduğu kimi, bankların həyata keçirdikləri stress-testlərin nəticəsində bankın makroiqtisadi amillərdən asılılığının müəyyən olunması, müxtəlif risk amillərinin qiymətləndirilməsi və eləcə də bu amillərin qarşılıqlı əlaqəliliyinin müəyyən olunması, bank fəaliyyətində mövcud olan boşluqların müəyyən edilməsi və bu boşluqların aradan qaldırılmasının təmin edilməsi, bank kapitalının kənar

şoklara dözümlülüyünün ölçülməsi və kənar şoklar nəticəsində bankların üzləşdiyi maksimal itkinin həcmnin müəyyən edilməsi mümkün olur.

Banklar öz fəaliyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsində özlərinin stress-test modellərini yaratmalı və bu modelə uyğun olaraq bankın qarşılaşacağı biləcəyi hər hansı bir problemi, risk amillərini müəyyən etməlidir.

Stress-testlər hazırlanarkən istifadə olunan bütün məlumatların mötəbərliyi və eləcə də aktuallığı qiymətləndirilməli və əhatəli şəkildə təhlil olunmalıdır. Eyni zamanda da stress-testlər hazırlanarkən “ən yaxşı”, “ən pis” və “ehtimal olunan” bütün ssenarilər nəzərdən keçirilməli, hər bir ssenari üçün ayrılıqda götürülmüş şoklar müəyyən edilməlidir.

Banklar stress-testlər hazırlayarkən aşağıdakı amilləri mütləq şəkildə nəzərə almalıdırlar:

- Bankın kredit portfelinin həcminə və eləcə də onun keyfiyyətinə ayrı-ayrı sektorlarda baş verən və yaxud da baş verə biləcək şokların təsirinin qiymətləndirilməsi;
- Bankın depozit və kredit portfelinin həcminə ÜDM-də baş verən dəyişikliklərin təsirinin müəyyən edilməsi;
- Bankların kredit portfelinə və bank məhsullarının faizlərinə inflyasiya dəyişikliyinə təsirinin müəyyən edilməsi;
- Bankın kapitalının, likvidliyinin və eləcə də mənfəətinin həcminə qeyri-ışlək hesab edilən kreditlərin strukturunda baş vermiş hər hansısa bir dəyişikliklərin mövcudluğu;
- Bankın mənfəətində, kapitalında və eləcə də likvidliyinin həcmində problemlə kreditlərin təsirinin ölçülməsi;
- Xarici borcların proqnozlaşdırılan müddətdən daha tez geri qaytarılmasının bankların likvidliyinə təsirinin ölçülməsi;

- İri depozitlərin proqnozlaşdırılan müddətdən daha tez geri gətirilməsinin bankların likvidliyinə təsiri mexanizminin müəyyən edilməsi;
- əməliyyat xərclərinin artmasına və eləcə də əməliyyat gəlirlərinin azalmasına təsir edə biləcək amillərin kəskin dəyişməsi;
- Təminatın mövcud dəyərinin dəyişməsi;
- Maliyyələşmədə baş vermiş problemlər.

2.3. “Accessbank” Azərbaycanı bank risklərinin idarə olunması nümunəsi kimi.

Əvvəlki paragraflarda da xüsusi olaraq vurğuladıq ki, hər bir bankın fəaliyyətinin əsasında bank fəaliyyəti zamanı yaranmış və yaxud da yarana biləcək risklərin müəyyən olunması və eləcə də həmin risklərin düzgün idarə olunmasının təmin olunmasıdır. Risklərin idarə edilməsi prosesi kifayət qədər nəzəri və mürəkkəb proses olmaqla yanaşı, eyni zamanda da müəssisənin dayanıqlı fəaliyyəti baxımından kifayət qədər aktual prosesdir. Bu baxımdan da hər bir bank öz fəaliyyətində mövcud risklərin müəyyən olunması, həmin risklərdən sığortalanmaq, bu risklərin maliyyə xarakterli təsirlərini aradan qaldırmaq, bir sözlə isə bankların fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin təmin edilməsi prosesi öz aktuallığını qoruyaraq saxlamaqdadır.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən iri kommertiya banklarından biri də Accexbankdır. Accessbank 2002-ci il 29 oktyabr tarixində “Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı”, “Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf bankı” tərəfindən Azərbaycan Mikromaliyyələşmə bankı qismində yaradılmışdır. Artıq 2003-cü ildə haqqında danışdığımız bank Avropa

Yenidənqurma və İnkişaf Bankından 5 milyon ABŞ dolları dəyərində kreditin alınması sayəsində öz fəaliyyətini uğurla davam etdirmişdir.

16 illik tarixə malik olan Accessbankın belə uzunmüddətli və dayanıqlı fəaliyyət göstərə bilməsinin əsasında bu bankın fəaliyyətində risklərin düzgün müəyyən edilərək, həmin risklərin yüksəksəviyyədə idarə olunmasının təmin edilməsidir. Elə isə sual ortaya çıxır: Accessbankda risklərin idarə edilməsi prosesi necə həyata keçirilir?

Accessbankda risklərin idarə edilməsinin həyata keçirilməsinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Müəyyən edilmiş risk səviyyəsinin aşkarlanması və həmin riskin təhlükəlilik səviyyəsinin ölçülməsinin təmin olunması;
- Bankın fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələr üzrə mövcud olan risk səviyyəsinin optimallaşdırılmasının təmin olunması;
- Müəyyən edilmiş risklərin Accessbankı müştəri portfelinə, o cümlədən də kreditorların və əmanətçilərin maraqlarına toxunmaması səviyyəsində saxlanılmasının təmin olunması;
- Accessbankda çalışan bütün şəxslərin, o cümlədən də rəhbər şəxslərin bankın müəyyən etmiş olduğu daxili normativ sənədlərə, eləcə də təsisçilik aktlarına riayət olunmasının təmin olunması;
- Bankın fəaliyyətinə təhlükə törədə biləcək risklərin səviyyəsinin minimuma endirilməsinin təmin olunması.

Accessbankda risklərin idarə edilməsi prosesi kifayət qədər əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, digər banklarda olduğu kimi, Accessbankda da risklərin idarə edilməsinin əsas prioritet istiqamətləri müəyyənləşdirilir. Həmin istiqamətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bankda mövcud olan risklərin minimuma endirilməsinin təmin olunması istiqamətində risklərin iştahasının müəyyən edilməsinin təmin olunması;
- əsasən kredit, bazar riskləri və likvidlik üzrə mövcud olan risklərin minimuma endirilməsi istiqamətində limitlərin müəyyən olunmasının təmin olunması;
- Accesbankı Daxili Audit komitəsi tərəfindən mənfiyyətin və zərərin ölçülməsinin təmin olunması;
- Accesbankda risklərin idarə edilməsi prosesinə nəzarətin həyata keçirilməsində hər bir şöbənin və xüsusən də Risklərin İdarə edilməsi Komitəsinin fəaliyyətinin təmin olunması;
- Bankın gündəlik fəaliyyətində tez-tez istifadə etdiyi xüsusi əmsalların bank tərəfindən müəyyən sayda olan limitlərə yaxınlaşması nəticəsi olaraq yarana biləcək risklərin azaldılmasına və bu risklərə nəzarət edilməsinə erkən xəbərdarlıq sistemi vasitəsilə nəzarətin həyata keçirilməsinin təmin olunması;
- Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı vasitəsilə müəyyən edilmiş qaydalara müvafiq olaraq bankın öhdəliklərinin və aktivlərinin müəyyən edilməsi və bu sahələr üzrə ehtiyatların yaradılmasının təmin olunması.

Accesbankın fəaliyyətində risk dərəcəsiindən asılı olaraq mövcud kreditləri iki əsas qrupa bölürlər. həmin qruplar isə aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir.

Sxem 2.4. Accessbankda risk dərəcəsinə görə kreditlərin təsnifatı

Mənbə: www.accessbank.az

Sxem 2.4-dən də göründüyü kimi, Accessbankda risk dərəcəsinə görə kreditlər iki əsas qrupa bölünür ki, bunlardan biri standart kreditlər, digəri isə qeyri standart kreditlər hesab olunur. Standart kreditlər dedikdə, qənaətbəxş, yəni ödənilən kreditlərin məcmusu başa düşülür. qeyri-standart kreditlər dedikdə isə, əsas və faiz borcu qalan, ödənilməsində çətinlik yaranmış, eləcə də ümitsiz borcların məcmusu başa düşülür.

Gecikdirilmiş borclar isə Accessbankda aşağıdakı günlər kimi təsnifatlaşdırılır:[25]

- 30 günədək gecikdirilmiş kreditlər;
- 31-90 gün müddətində gecikdirilmiş kreditlər;
- 91-180 gün müddətində gecikdirilmiş kreditlər;
- 181-270 gün müddətində gecikdirilmiş kreditlər;

- 270 gündən artıq müddətə gecikdirilmiş kreditlər.

Accesbankın fəaliyyətində kreditlərin ödənmə meyarlarını əks etdirən aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq.

Cədvəl 2.1. Gecikdirilmiş kreditlərin təsnifatları.

Gecikmə günləri	0-30 gön	31-90 gön	91-180 gön	181-270 gön	270 gündən artıq
Keyfiyyət meyarları					
Yüksək	Qənaətbəxş	Nəzarət altında olan	Qeyri-qənaətbəxş	Təhlükəli	Ümidsiz
Orta	Nəzarət altında olan	Qeyri-qənaətbəxş	Təhlükəli	Ümidsiz	Ümidsiz
Aşağı	Qeyri-qənaətbəxş	Təhlükəli	Ümidsiz	Ümidsiz	Ümidsiz

Cədvəl 2.1-dən də aydın olduğu kimi, 0-30 gün müddətində gecikdirilmiş kreditlər standart kreditlər qrupuna aid olmaqla qənaətbəxş və yaxud da nəzarət altında olan kreditlərdən təşkil olunmuşdur. 31-90 gün ərzində gecikdirilmiş kreditlər də nisbətən qənaətbəxş kreditlər hesab oluna bilər, lakin bu kreditlərin ödənilməsində təhlükənin olduğunu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır. 91-180 gün müddətində gecikdirilmiş kreditlər isə qeyri-qənaətbəxş, təhlükəli kreditlər hesab olunur. Artıq bu müddətdən daha uzun müddətə gecikdirilmiş kreditlərdə isə həmin kreditlərin geri alınması ümidsiz bir proses olaraq qiymətləndirilir. Belə ki, 181-270 gün və eləcə də 270-gündən daha uzun müddətə gecikdirilmiş kreditlərin qaytarılmasında, həmin kreditlərin ödənilməsinin təmin olunmasında ümidsizlik açıq-aşkar hiss olunmaqdadır.

Accesbankın fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də regionlar üzrə ayrılmış kreditlərin idarə edilməsinin təmin olunmasıdır. Regionlar üzrə verilmiş kreditlərin həcmi və müştəri sayı isə aşağıdakı cədvəl vasitəsilə göstərilmişdir.

Xatırladaq ki, aşağıdakı cədvəldə verilmiş məlumatlar 30 sentyabr 2016-cı ilə olan məlumatlardır.

(min manatla)

Cədvəl 2.2. Regionlar üzrə verilmiş kreditlərin həcmi və müştəri sayı.

Regionlar	Kreditlər	
	Müştəri sayı	Məbləğ
Abşeron	28 751	382 791
Gəncə - Qazax	10 544	58 670
Şəki - Zaqatala	5 608	17 385
Lənkəran - Astara	7 580	37 212
Quba - Xaçmaz	4 143	30 922
Naxçıvan	8	339
Kür - Araz	8 206	32 715
Aran	6 196	28 082
Şamaxı	1 614	6 405
Qarabağ	5 982	21 411
Digər	4	41
Cəmi	78 636	615 973

Cədvəl 2.2-dən aydın olduğu kimi, regionlar üzrə verilmiş kreditlərin böyük hissəsi Abşeron rayonunda qeydiyyatda olan fiziki və

yaxud da hüquqi şəxslərə ayrılmış kreditlərdir. Belə ki, Abşeron rayonunda qeydiyyatda olan 28751 müştəri üzrə 382791 min manat həcmində kredit ayrılmışdır. Accesbankdan daha az kredit götürmüş region isə Naxçıvandır. Belə ki, Naxçıvanda qeydiyyatda olan yalnız dörd nəfər Accesbankdan kredit götürə bilmişdir.

Accesbankda kreditlərin idarə edilməsi və müəyyən risklərin müəyyən edilməsi yalnız iqtisadi-coğrafi rayonlara verilmiş kreditlər üzrə deyil, eyni zamanda da iqtisadi təsnifatına uyğun olaraq da müəyyənləşdirilir. Aşağıdakı cədvəl xüsusilə diqqət yetirək. Xatırladaq ki, bu cədvəl üzrə verilmiş məlumatlar da 30 sentyabr 2016-cı il tarixinə olan məlumatlardır.

(min manatla)

Cədvəl 2.3. İqtisadi sektorlara əsasən verilmiş kreditlərin həcmi və müştəri sayı

İqtisadi sektorlar	Kreditlər	
	Müştəri sayı	Məbləğ
Ticarət	16 719	261 182
İşçi heyətinə	858	9 786
Xidmət	15 491	178 097
İstehsal	2 174	47 813
Nəqliyyat	3 538	10 540
Kənd təsərrüfatı	29 809	63 253
Tikinti	24	3 885

Digər	10 023	41 417
Cəmi	78 636	615 973

Cədvəl 2.4-dən də göründüyü kimi iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə daha çox ticarət müəssisələrinə Accesbank tərəfindən kreditlərin verilməsi təmin olunmuşdur. Belə ki, 16719 ticarət müəssisəsi üzrə 261182 min manat həcmində kreditlərin verilməsi prosesi bank tərəfindən risklərin təhlil olunması nəticəsində məqbul hesab edilmişdir.

Bankın fəaliyyətində risklərin idarə olunması sahəsində yarana biləcək xarici valyuta ilə əlaqədar risklərin qarşısının alınması prosesində istifadə etdikləri əsas tənzimləyici alət xarici valyutaların banka daxilolmasının artırılmasının təmin olunması və yaxud da xaricdən cəlb edilən valyutaların əksəriyyətinin dollar və avro ilə həyata keçirilməsinin təmin olunmasıdır. 30 sentyabr 2016-cı il tarixinə olan xarici valyuta mövqeyini əks etdirən cədvəllərlə tanış olaq.

Cədvəl 2.4. Açıq valyuta mövqeyi

Valyuta	AMB məzənnəsi	Tələblər (valyutada)			Manat ekvivalentində
		Balans üzrə	Balansdan kənar	Cəmi	Cəmi tələblər
USD	1,6211	496 574 174	25 814 248	522 388 422	846 843 871
EUR	1,8187	24 537 868	0	24 537 868	44 627 020
RUB	0,0257	17 143 771	0	17 143 771	440 595
GBP	2,1026	75 972	0	75 972	159 739

Valyuta	AMB məzənnəsi	Öhdəliklər (valyutada)			Manat ekvivalentində
		Balans üzrə	Balansdan kənar	Cəmi	Cəmi tələblər
USD	1,6211	425 804 898	26 519 413	452 324 311	733 262 941
EUR	1,8187	24 570 813	1 419 437	25 990 249	47 268 466
RUB	0,0257	11 614 841	0	11 614 841	298 501
GBP	2,1026	86 419	0	86 419	181 705

Valyuta	Açıq valyuta mövqeyi		Açıq valyuta mövqeyi		AVM əmsalı
	Uzun		Qısa		
	Valyutada	Manat	Valyutada	Manat	
USD	1 223 872	1 984 018	0	0	2,67
EUR	0	0	1 473 661	2 680 147	-3,61
RUB	5 528 930	142 093	0	0	0,19
GBP	0	0	10 447	21 966	-0,03
SDV-lər üzrə məcmu AVM (AZN)			-576 001		-0,78

Cədvəl 2.4-ə əsasən deyə bilərik ki, 30 sentyabr 2016-cı il tarixinə Accesbankın Açıq Valyuta Mövqeyi -0.78% həcmində müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda da bankın məcmu kapitalı yerli valyuta ilə, yəni manatla müəyyən edilmişdir.

FƏSİL III. BANK RİSKLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. Mərkəzi Bank bank risklərinin idarə olunması ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlərin təşkilatçısı kimi

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsinə nəzarəti də Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Mərkəzi Bank dövlət tərəfdən idarə olunan müstəsna mülkiyyətindədir. Mərkəzi Bank kommersiya xarakteri daşmır, o, yalnız bankların normal fəaliyyətinin təminatçısı, eyni zamanda da bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində çıxış edir.

Əvvəlki paraqraflarda da qeyd etdiyimiz kimi hər bir bank öz fəaliyyətində risklərin idarə edilməsini əlində rəhbər tutur. Mərkəzi Bank isə bütün banklar üzrə və onların fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin tənzimlənməsində əsas alət rolunu oynayır. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi bankı risklərin idarə edilməsi sahəsində öz strategiyasını həyata keçirir. Bu strategiyanın əsasında aşağıdakılar dayanır: [24]

- Bankların strateji məqsədlərinə müvafiq olaraq risk iştahasının müəyyən olunması;
- Bankların fəaliyyətində rastlaşa biləcəkləri bütün mümkün olan risklərin müəyyən olunması;
- Bankların ilkin məcmu kapitalı ilə əlaqədar strateji məqsədlər və hədəflər;
- Makroiqtisadi və eləcə də qlobal mühitdə baş verə biləcək dəyişikliklər nəticəsində yaranacaq risklərin idarə edilməsinin təmin edilməsi;

- Fövqəladə hallar baş verərkən risklərin idarə olunmasının təmin olunması;
- Risklərin idarə edilməsi sisteminin fəaliyyətinin təmin olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi.

Banklarda risklərin idarə olunması sistemində aşağıdakı struktur bölmələr iştirak edir: (www.cbar.az)

- Müşahidə Şurası
- Risklərin idarə edilməsi komitəsi;
- İdarə Heyəti;
- Baş risk inzibatçısı;
- Risklərin idarə edilməsi bölməsi;
- Biznes bölmələri və eləcə də daxili audit strukturları.

Risklərin idarə olunması sahəsində bankın Müşahidə şurasının səlahiyyətlərinə aşağıdakı məsələlərin həlli daxildir: (Mərkəzi Bank - "Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalar, 2010)

- Bankın risk portfelində daha adekvat əlverişli hesab olunan risklərin idarə olunması sisteminin formalaşdırılmasının təmin olunması;
- Risklərin idarə olunması sahəsində daxili qaydaları, siyasəti, strategiyanı və habelə təşkilati strukturu müəyyənləşdirərək təsdiq edir;
- Risklərin idarə olunması sahəsində idarə üzvlərinin işinə nəzarət edir, habelə risklərin idarə olunması bölmələrindən birbaşa hesablalar alır;
- Risklərin idarə edilməsi komitəsi və İdarə Heyətinin risklərin idarə olunması ilə əlaqədar təqdim etdiyi məsələlərlə bağlı qərarlar qəbul edir;

- İldə heç olmasa ən azı bir dəfə risklərin idarə olunmasının qiymətləndirilməsini həyata keçirir;
- Risklərin idarə olunması üzrə əsas limitlərin müəyyən edilməsini təmin edir;
- Fövqəladə hallar zamanı risklərin idarə olunmasının əsas planlarını təsdiq edir.

Risklərin idarə edilməsi komitəsinin əsas səlahiyyətlərinə isə aşağıdakı məsələlərin həlli aid edilir:

- Risklərin idarə olunması üzrə siyasətə, strategiyaya, qaydalara və eləcə də həmin strategiya və qaydalarda dəyişikliklərə baxır, həmçinin də həmin dəyişikliklərin təsdiq edilməsi üçün Müşahidə Şurasına təqdimat verir;
- Risklərin aşkarlanmasını və onların qiymətləndirilməsinin təmin olunmasında istifadə ediləcək alət və mexanizmlərin, metodların həyata keçirilməsi ardıcılığını müəyyən edir;
- Risklərin idarə olunması üzrə əsas limitləri müəyyən edir və həmin limitlərin təsdiq olunması üçün Müşahidə Şurasına təqdimat verir;
- Bankın fəaliyyəti dövründə rastlaşdığı və yaxud da rastlaşma ehtimalının olduğu potensial risklər barədə məruzələr hazırlayır və həmin məruzələri Müşahidə Şurasına təqdim edir;
- Risklərin idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar hazırlamış təklifləri Müşahidə Şurasının təqdiminə verir.

Risklərin idarə olunması sahəsində İdarə Heyətinin əsas səlahiyyətlərinə isə aşağıdakı məsələlərin həlli aid edilir:

- Risklərin idarə olunması ilə əlaqədar siyasətin və strategiyaların həyata keçirilməsini təmin edir;
- Risklərin idarə olunması prosesini təmin edir;
- Bankın öz fəaliyyətində rastlaşdığı bütün riskləri təhlil edir və bu risklərin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün lazım olan zəruri tədbirlər görür;
- Fövqəladə hallar zamanı risklərin idarə olunması planına Risklərin idarə edilməsi komitəsi ilə birgə baxır və əldə etmiş olduqları nəticələrlə bağlı Müşahidə Şurasına hesabat təqdim edir;
- Bankın risklərin idarə edilməsi bölməsi ilə digər struktur bölmələrinin qarşılıqlı fəaliyyətini və birgə əməkdaşlığının təmin olunmasına nəzarəti həyata keçirir, eləcə də bankın digər struktur bölmələrinə, risklərin idarə olunması bölmələrinə müdaxilələrin qarşısının alınması üçün zəruri tədbirlər planı işləyib hazırlayır və həmin tədbirlər planının həyata keçirilməsinə birbaşa nəzarəti təmin edir.

3.2. Banklarda risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi

Hər bir kommersiya bankının ən mühim vəzifəsi rentabelli fəaliyyət göstərərək vermiş olduğu xidmətin müqabilində qazanc əldə etməsidir. bu baxımdan da hər bir bank, xüsusilə də kommersiya bankları öz fəaliyyətlərində risklərin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə, bankların fəaliyyəti dövründə məruz qala biləcəkləri potensial risklərin azaldılması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsini əsas götürür.

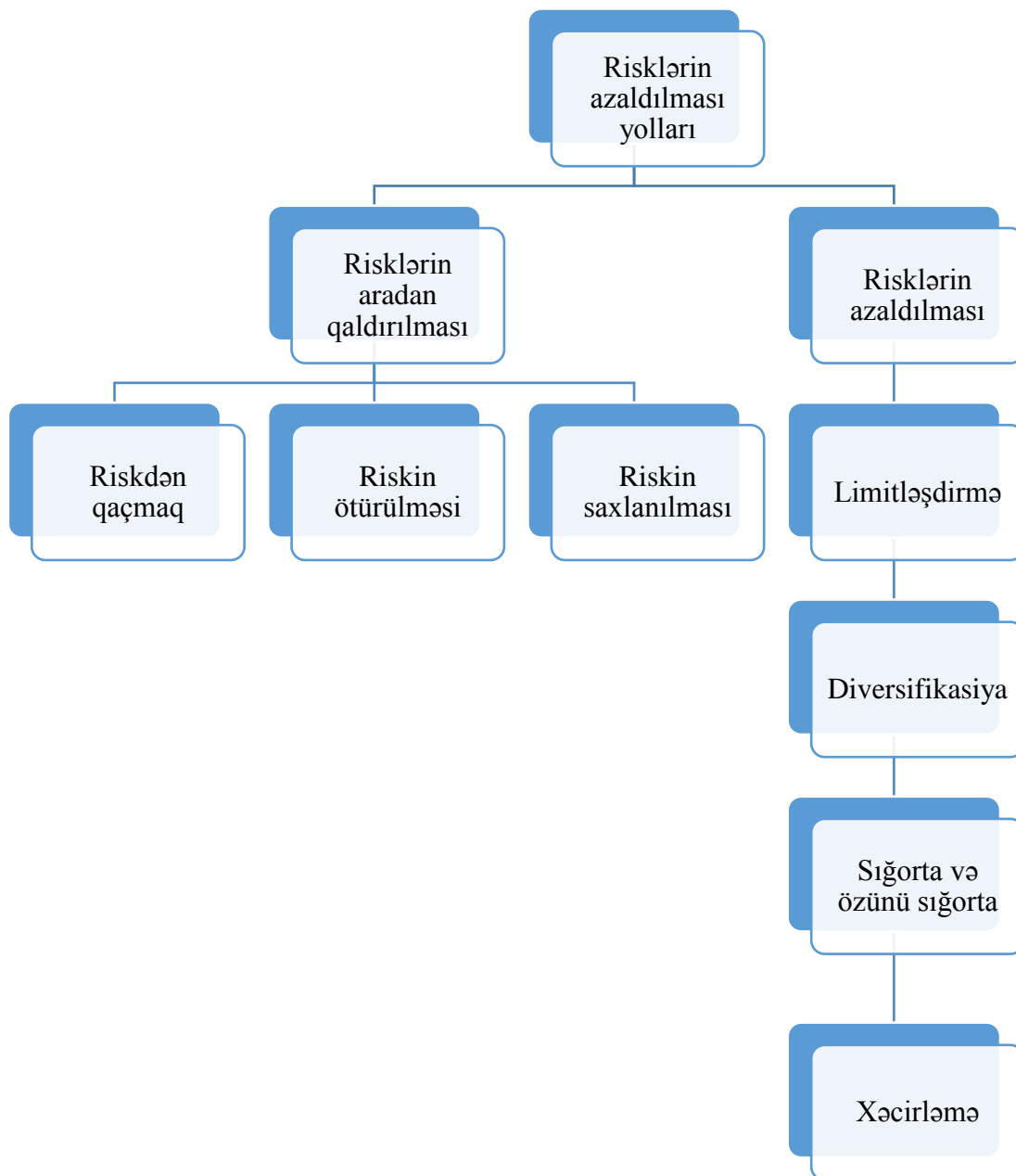
Bankların fəaliyyətində risklərin idarə olunması proseslərin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən əsas tədbirlərdən biri də risklərin idarə olunması üzrə müvafiq strategiyaların hazırlanması, eyni zamanda da bankların maliyyə bazarına təqdim etmiş olduğu yeni xidmətlərin həmin bankın strategiyasına uyğunluğunun müəyyən olunmasıdır.

Banklar bazara yeni məhsul və yaxud yeni xidmət təklif etdikləri halda bankın həyata keçirdiyi risklərin idarə olunması strategiyasına uyğun olaraq aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərə alır:

- Yeni təklif edilmiş xidmətin və yaxud da məhsulun ətraflı, müfəssəl təsviri;
- Yeni yaradılmış və bazara təklif ediləcək xidmətin və yaxud da məhsulun istifadəsindən yaranacaq potensial risklərin qiymətləndirilməsi;
- Yeni xidmət və məhsullar üçün daha effektiv olan risklərin idarə olunması sisteminin fəaliyyətini təmin edə biləcək resurslardan səmərəli istifadənin müəyyən edilməsi;

Bankların fəaliyyətində risklərin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi zamanı qarşıya çıxan əsas məsələlərdən biri də maliyyə risklərinin azaldılmasının təmin olunmasıdır. Maliyyə risklərinin azaldılması bəzi hallarda riskdən qaçmə, uzaqlaşma yaxud da kənarlaşma kimi də ifadə olunur ki. Bu da həmçinin son nəticədə mənfəətin azaldılması ilə əlaqələndirilə bilər. Risklərin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi yolları aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli təhlil olunmuşdur.

Sxem 3.1. Riskin azaldılması yolları

Mənbə: Steve L. Allen. “Financial Risk management” 2016 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Sxem 3.1-dən də göründüyü kimi, riskin azaldılması yollarının əsasında iki əsas metod vasitəsilə həyata keçirilir ki, bunlardan da birincisi risklərin aradan qaldırılması, digəri isə risklərin azaldılması üsullarının təmin olunmasıdır. Risklərin aradan qaldırılması prosesi də

üç formada təzahür edir. Həmin formalar isə riskdən riskdən qaçmaq, riskin saxlanılmasının təmin olunması və eləcə də riskin ötürülməsinin təmin olunmasıdır. Risklərin azaldılması üsulunun əsasında isə diversifikasiya, limitləşdirmə, sığorta və özünüsığorta və xəcirlemə kimi proseslər dayanır. İndi isə xərclərin azaldılmasının qeyd olunan növlərinin təhlilini həyata keçirək (Altman, 1997: 12):

- Diversifikasiya dedikdə, müxtəlif fəaliyyət növləri üzrə kapitalın bölüşdürülməsi zamanı yarana biləcək risklərin bir hissəsinin azaldılması prosesi başa düşülür.
- Limitləşdirmə dedikdə, bankın risk xərclərinin son həddi başa düşülür. limitləşdirmə elə xərclər kateqoriyasına aiddir ki, bu xərcləri banklar hiss etməyə də bilər. başqa sözlə desək, kifayət qədər az olan xərclərdir.
- Özünüsığortalama dedikdə isə bankların sığortalananlardan özünüsığortalamağa keçməsi prosesinin icrası başa düşülür ki, bu zaman da sığortalanan haqqlarının azalması prosesi baş vermiş olur.
- Xəcirlemə dedikdə isə, uzunmüddətli dövrlərdə məhsulların göndərilməsini, satışını nəzərdə tutan istənilən mal-materialların qiymətlərinin əlverişsiz risklərinin sığortalınması prosesi başa düşülür.

NƏTİCƏ

Hər bir bankın fəaliyyətinin əsasında bank fəaliyyəti zamanı yaranmış və yaxud da yarana biləcək risklərin müəyyən olunması və eləcə də həmin risklərin düzgün idarə olunmasının təmin olunmasıdır. Risklərin idarə edilməsi prosesi kifayət qədər nəzəri və mürəkkəb proses olmaqla yanaşı, eyni zamanda da müəssisənin dayanıqlı fəaliyyəti baxımından kifayət qədər aktual prosesdir. Bu baxımdan da hər bir bank öz fəaliyyətində mövcud risklərin müəyyən olunması, həmin risklərdən sığortalanmaq, bu risklərin maliyyə xarakterli təsirlərini aradan qaldırmaq, bir sözlə isə bankların fəaliyyətində risklərin idarə edilməsinin təmin edilməsi prosesi öz aktuallığını qoruyaraq saxlamaqdadır.

Müasir maliyyə-kredit sisteminin əsasında dayanan əsas anlayışlardan biri də bank riskləridir. Bank risklərinin mövcud olması hər bir bankın fəaliyyətində mühim əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. Bank riskinin yüksək səviyyədə olması bankların gələcək dövrlərdə fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə öz təsirini göstərir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, hər cür kommersiya bankı öz fəaliyyətində bank risklərini analiz etməli, həmin risklərin indiki və gələcək dövrlərdəki nəticələrini analiz etməlidirlər.

Risklərin idarə olunması dedikdə, elə risk forması başa düşülür ki, həmin risk son nəticədə müəssisəyə, daha da konkretləşdirsək banka mənfəət gətirməyə imkan versin.

Risklərin idarə olunması hər bir bankın qarşısında dayanan əsas məsələlərdən biridir. Banklarda risklərin idarə olunması müxtəlif proseslərin vəhdətindən ibarətdir. belə ki, həmin proseslərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Risklərin müəyyənləşdirilməsi;
- Risklərin qiymətləndirilməsi;

- Risklərin ölçülməsi;
- Risklərin tənzimlənməsi.

Yuxarıda dediklərimiz əsasında belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, risklərin idarə olunması proseduru dörd əsas həlqəni əhatə edən prosesdir. Belə ki, risklərin idarə olunması prosesi risklərin müəyyənləşdirilməsi ilə başlayır, daha sonra müəyyənləşdirilmiş risklərin qiymətləndirilməsi prosesi həyata keçirilir. Mövcud risk dərəcələrinin qiymətləndirilməsinin nəticəsindən asılı olaraq risklərin ölçülməsi də həyata keçirilir. Bank risklərinin ölçülməsinin nəticəsi olaraq isə həmin risklərin tənzimlənməsi, eyni zamanda da hansı alətlər vasitəsilə tənzimlənməsi prosesi xüsusilə fərqləndirilir.

Banklar öz fəaliyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsində özlərinin stress-test modellərini yaratmalı və bu modelə uyğun olaraq bankın qarşılaşa biləcəyi hər hansı bir problemi, risk amillərini müəyyən etməlidir.

Stress-testlər hazırlanarkən istifadə olunan bütün məlumatların mötəbərliyi və eləcə də aktuallığı qiymətləndirilməli və əhatəli şəkildə təhlil olunmalıdır. Eyni zamanda da stress-testlər hazırlanarkən “ən yaxşı”, “ən pis” və “ehtimal olunan” bütün ssenarilər nəzərdən keçirilməli, hər bir ssenari üçün ayrılıqda götürülmüş şoklar müəyyən edilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən, Mərkəzi Bank dövlətin çox müstəsna mülkiyyətindədir. Mərkəzi Bank kommersiya xarakteri daşmır, o, yalnız bankların normal fəaliyyətinin təminatçısı, eyni zamanda da bankların fəaliyyətinin tənzimlənməsində çıxış edir.

Hər bir kommersiya bankının ən mühim vəzifəsi rentabelli fəaliyyət göstərərək vermiş olduğu xidmətin müqabilində qazanc əldə etməsidir. bu baxımdan da hər bir bank, xüsusilə də kommersiya bankları öz fəaliyyətlərində risklərin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə, bankların fəaliyyəti dövründə məruz qala biləcəkləri potensial risklərin azaldılması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsini əsas götürür.

Bankların fəaliyyətində risklərin idarə olunması proseslərin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən əsas tədbirlərdən biri də risklərin idarə olunması üzrə müvafiq strategiyaların hazırlanması, eyni zamanda da bankların maliyyə bazarına təqdim etmiş olduğu yeni xidmətlərin həmin bankın strategiyasına uyğunluğunun müəyyən olunmasıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.1995
2. Mərkəzi Bank - “Banklarda risklərin idarə edilməsi haqqında qaydalar (2010)1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı”, Pr. №24.
3. Xan hüseyin Kazımlı, İbrahim Quliyev. “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi”. Bakı-2011
4. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.S., Quliyev F.M (2012). “İqtisadi təhlil”. Bakı
5. Aydın Əliyev (2011). “Bank riskləri və onun idarə edilməsi”. Bakı
6. F.Ş.Kaşımova (2012), “Pul, kredit və banklar”, Bakı
7. Dr. K.Evren Bölgün (2009), “Risk Yönetimi”,
8. Ковалев П.П (2006). «Некоторые аспекты «`управления рисками »// Деньги и кредит - №1.
9. Дубова С.Е. (2006) «Анализ факторов формирования риска в системе управления рисками» // Финансы и кредит -№7.
10. Joel Bessis. (2018) “Risk Management in Banking”. 6th Edition.
11. Philippe Jorion (2016). “Value at Risk”. The New Benchmark for Managing Financial Risk. 3rd Edition.
12. Michel Crouhy (2008). “The Essentials of Risk management”.
13. Thomas S. Coleman (2014). “A Practical Guide to Risk management”.
14. Steve L. Allen (2016). “Financial Risk management” 2
15. Aaron Brown (2017). “Financial Risk management for Dummies.

16. John C. Hull (2016). "Risk Management and Financial Institutions".
17. Rupak Chatterjee (2017). "Practical Methods of Financial Engineering and Risk management.
18. Jimmy Skoglund, Wei Chen (2017). "Financial Risk Management: Application in Market, Credit, Asset and Liability Management and Firmwide Risk".
19. Suzanne K. Hayes (2010). "Banking Risk and Risk-Based Banking Regulation",
20. E.Altman. (1997) "Zeta Analysis. A new model to identify bankruptcy risk of corporation",
21. Richard Apostolik (2016). "Foundation of banking risk"
22. www.banco.az
23. www.banker.az
24. www.cbar.az
25. www.accessbank.az
26. www.iqtisad.net